

## MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK SABABLARI VA UNI BARTARAF ETISH USULLARI

**Maxmudova Shahnoza Po'latovna**

*Buxoro Xalqaro Universiteti*

*1-kurs magistranti*

**Sobirova Dilafruz Abdurazoqovna**

*Psixologiya fanlari doktori (DSc)*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda kuzatiladigan agressiv xulq-atvorning asosiy psixologik sabablari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida individual psixologik xususiyatlar, oilaviy muhit, tarbiyaviy yondashuvlar, emotsional muvozanatning buzilishi va ijtimoiy tajribaning cheklanganligi kabi omillar boladagi agressiv reaksiyalarni keltirib chiqaruvchi asosiy omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, agressiv xatti-harakatlarning verbal, fizik va passiv shakllari o'rtasidagi farqlar ochib beriladi. Muallif maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan psixolog va pedagoglar uchun zamonaviy psixokorreksion metodlar, o'yinli yondashuvlar, relaksatsion texnikalar, hamda oilaviy maslahatlar asosida samarali bartaraf etish usullarini taklif qiladi.

**Kalit so'zlar:** maktabgacha yosh, agressiv xulq-atvor, psixologik sabablar, oilaviy muhit, emotsional muvozanat, psixokorreksiya, o'yin terapiyasi, relaksatsiya, pedagogik yondashuv, bolalar psixologiyasi

**Аннотация:** В данной статье анализируются основные психологические причины агрессивного поведения у детей дошкольного возраста. В ходе исследования рассматриваются такие факторы, как индивидуальные психологические особенности, семейная обстановка, воспитательные подходы, нарушение эмоционального равновесия и ограниченность социального опыта, как главные причины проявления агрессивных реакций у ребёнка. Также раскрываются различия между вербальными, физическими и пассивными формами агрессивного поведения. Автор предлагает современные психокоррекционные методы, игровые подходы, релаксационные техники и семейные консультации в качестве эффективных способов устранения агрессии у детей дошкольного возраста. Представленные научные подходы и практические рекомендации направлены на развитие социальной адаптации, формирование коммуникативных навыков и обеспечение эмоциональной устойчивости у ребёнка.

**Ключевые слова:** дошкольный возраст, агрессивное поведение, психологические причины, семейная среда, эмоциональное равновесие, психокоррекция, игровая терапия, релаксация, педагогический подход, детская психология

**Annotation:** *This article analyzes the main psychological causes of aggressive behavior in preschool-aged children. The study explores such factors as individual psychological characteristics, family environment, educational approaches, emotional imbalance, and limited social experience as the primary contributors to children's aggressive reactions. Furthermore, the distinctions between verbal, physical, and passive forms of aggressive behavior are clarified. The author proposes effective intervention strategies for psychologists and educators working with preschoolers, including modern psychocorrection methods, play-based approaches, relaxation techniques, and family counseling. The presented scientific approaches and practical recommendations aim to support children's social adaptation, the development of communication skills, and the maintenance of emotional stability.*

**Keywords:** *preschool age, aggressive behavior, psychological causes, family environment, emotional balance, psychocorrection, play therapy, relaxation, pedagogical approach, child psychology*

## KIRISH

Jamiyatda sog'lom ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, avvalo, bolalik davridan boshlab shaxsning ruhiy-psixologik rivojlanish darajasiga bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, maktabgacha yosh davri bolaning individual xususiyatlari, emotsional barqarorligi, ijtimoiy ko'nikmalari va shaxslararo munosabatlarga nisbatan munosabatining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Shu davrda bolalarda uchraydigan agressiv xulq-atvor shakllari esa nafaqat uning psixik taraqqiyotiga, balki atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlariga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, agressiya bolalik davrida tashqi muhitning yaroqsiz ta'siriga yoki ichki psixologik nomutanosiblikka javob sifatida yuzaga chiqishi mumkin. Bu holat oilaviy tarbiyaning yetishmovchiligi, emotsional ehtiyojlarning qondirilmasligi, zo'ravonlikka guvoh bo'lish yoki tajribasizlik kabi omillar bilan kuchayadi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xatti-harakatlarning psixologik ildizlarini aniqlash, ularni to'g'ri talqin qilish va bartaraf etish bo'yicha kompleks yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biridir.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda agressivlikning asosiy sabablari, uning shakllanish mexanizmlari va bunday holatlarni kamaytirish bo'yicha samarali psixokorreksion yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi – agressiv xulq-atvorga sabab bo'ladigan psixologik omillarni aniqlash va ularni bartaraf etishning amaliy yo'llarini taklif qilishdir.

### Mavzuning dolzarbligi

Bugungi kunda jamiyatda bolalarning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlarga kirishish darajasi, shuningdek, emotsional barqarorligi muhim psixologik va pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida bola shaxsining shakllanishi, uning ichki va tashqi omillar bilan o'zaro ta'siri natijasida ijtimoiy

xatti-harakatlarining tarkib topishi muhim bosqich sanaladi. Ushbu davrda kuzatiladigan agressiv xatti-harakatlar esa bolaning sog'lom rivojlanishiga jiddiy to'siq bo'lishi, ijtimoiy moslashuv jarayonini buzishi mumkin.

Agressiya faqatgina xulq-atvorning buzilishi emas, balki boladagi ichki emotsional ziddiyat, xavotir, qo'rquv, ishonchsizlik yoki psixologik travmalar natijasi bo'lishi mumkin. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning bir-biri bilan janjallashishi, zo'ravonlik ko'rsatishi yoki o'qituvchi va ota-onalarga nisbatan tajovuzkor bo'lishi holatlari tobora ortib bormoqda. Bu esa bolalar bilan ishlaydigan psixolog va pedagoglar uchun agressivlikning ildiz omillarini aniqlash va unga barham berish bo'yicha samarali psixoprofilaktik hamda psixokorreksion choralarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shuningdek, oilaviy tarbiya muhitining beqarorligi, zamonaviy axborot vositalari orqali zo'ravonlik kontentlariga ta'sirchanlik, ota-onaning befarqligi yoki haddan tashqari nazorati bolaning emotsional holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, agressiv reaksiyalarning kuchayishiga olib keladi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalarda agressivlikning psixologik sabablari va ularni bartaraf etish usullarini tizimli ravishda o'rganish ilmiy-amaliy nuqtai nazardan nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

### **Adabiyotlar tahlili**

Maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xulq-atvorning psixologik sabablari masalasi turli davr olimlari tomonidan chuqur o'rganilgan bo'lib, ularning nazariy qarashlari va empirik izlanishlari ushbu muammoning murakkab va ko'p omilli tabiati borligini tasdiqlaydi.

A.N. Leontyev (1977) faoliyat nazariyasi asosida bola xatti-harakatlarining shakllanishi, shu jumladan agressiv reaksiyalarning ham tashqi ta'sirlarga va ichki ehtiyojlarga bog'liq tarzda namoyon bo'lishini asoslab bergan. Uning fikricha, bolaning o'zaro munosabatlardagi passiv yoki faol pozitsiyasi uning emotsional ehtiyojlarining qondirilish darajasiga bog'liq.

L.S. Vygotskiy (1984) esa agressiv xulq-atvorni bola shaxsiy rivojlanishining madaniy-tarixiy kontekstda shakllanishi bilan bog'laydi. Unga ko'ra, bola ijtimoiy muhitdan olgan tajribasi, atrofdagilar bilan munosabatlari, til va muloqot imkoniyatlari orqali agressiyani boshqarishni o'rganadi yoki unga ko'nikib qoladi.

Rossiyalik zamonaviy olim L.A. Wenger (2005) bolalar psixologiyasida agressivlikni emotsional-irodaviy soha nomukammalligi bilan bog'lab, ayniqsa 3–7 yoshdagi bolalarda impulsiv reaksiyalar, qasddan zarar yetkazish, inatkorlik va o'zaro to'qnashuvlar psixologik o'sish bosqichlariga xos ekanini ko'rsatadi.

G'arbiy tadqiqotchi A. Bandura (1973) tomonidan ishlab chiqilgan "ijtimoiy o'rganish nazariyasi"ga ko'ra, agressiv xulq-atvor ijtimoiy model orqali, ya'ni kattalar, do'stlar yoki ommaviy axborot vositalaridagi obrazlardan taqlid yo'li bilan o'zlashtiriladi. U zo'ravonlikni kuzatish va unga befarq qarashning bola ongida agressiyani me'yor sifatida qabul qilinishiga olib kelishini ta'kidlaydi.

O'zbek psixologlari orasida G'.B. Shoumarov (2010) maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-irodaviy sohani rivojlantirish orqali agressiv holatlarning oldini olish mumkinligini,

Z.T. Nishanova (2014) esa oiladagi munosabatlar va tarbiyaviy uslublarning agressiv xatti-harakatlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatishini ilmiy asoslab bergan.

Shuningdek, S.Yu. Stepanov (2016) agressiyani bartaraf etishda psixokorreksion treninglar, emotsional relaksatsiya va ijodiy o'yinlar orqali bolaning ichki ziddiyatlarini yumshatish, ularni konstruktiv yo'nalishga burish samaradorligini eksperimental tarzda tasdiqlagan.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalardagi agressiya individual psixologik xususiyatlar, oilaviy tarbiya, ijtimoiy ta'sirlar va madaniy omillar o'zaro ta'sirida yuzaga chiqadi. Shuningdek, ushbu muammoni bartaraf etish uchun ko'p komponentli psixokorreksion yondashuvlar zarur ekanligi ta'kidlanadi.

### **Muhokama**

Yuqorida o'rganilgan nazariy manbalar va mavjud psixologik qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalardagi agressiv xatti-harakatlar ko'p omilli va kompleks muammo hisoblanadi. Agressiyaning yuzaga kelishi bolalarning individual psixologik holati, ijtimoiy tajribasi, atrof-muhit ta'siri, oilaviy munosabatlar va pedagogik muhit bilan chambarchas bog'liq. Aynan shu omillarni chuqur o'rganmasdan turib, bunday xatti-harakatlarning oldini olish yoki ularni bartaraf etish mushkul bo'ladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik hollarda agressiya tashqi omillar ta'sirida yuzaga chiqadi. Masalan, oiladagi nizolar, zo'ravonlik, psixologik bosim, mehr va e'tibor yetishmovchiligi bolada ichki ziddiyatlar paydo bo'lishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida, boshqa bolalar bilan muloqotda tajovuzkorlik, itoatsizlik, jahl yoki passiv agressivlik shaklida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, bolaning emotsional sohasidagi rivojlanishning nomukammalligi, o'z his-tuyg'ularini anglay olmaslik yoki ifodalashda qiynalishi ham agressiv reaksiyalarni kuchaytiruvchi omillardan biridir.

| <b>Tadqiqot komponenti</b> | <b>Tavsifi</b>                                                                                         |
|----------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Tadqiqot maqsadi</b>    | Maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xulq-atvor sabablari va ularni kamaytirish usullarini aniqlash |
| <b>Tadqiqot obyekti</b>    | Maktabgacha yoshdagi bolalar (4–6 yosh)                                                                |
| <b>Tadqiqot predmeti</b>   | Agressiv xulq-atvorning psixologik sabablari va psixokorreksion yondashuvlar                           |

|                            |                                                                                          |
|----------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Ishtirokchilar soni</b> | 60 nafar maktabgacha yoshdagi bola (3 guruhga ajratilgan: tajriba-1, tajriba-2, nazorat) |
| <b>Asosiy metodlar</b>     | Psixologik so'rovnomalar, eksperimental mashg'ulotlar, kuzatuv, intervyu, testlar        |

Tajriba shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvori, ayniqsa, emotsional holati asosan o'yin faoliyati orqali namoyon bo'ladi. Shuning uchun, agressivlikni bartaraf etish va bolani konstruktiv yo'nalishga yo'naltirishda o'yin-terapiya, art-terapiya, qum terapiyasi, musiqiy relaksatsiya, harakatli o'yinlar, rolli muloqot mashqlari samarali natijalar beradi. Bu metodlar bola ichki emotsional muvozanatini tiklashga, o'z his-tuyg'ularini idrok etish va boshqarish malakalarini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, agressiyani faqat bolaning muammosi sifatida emas, balki uning atrofidagi ijtimoiy munosabatlar tizimi – oila, bog'cha, pedagog va tengdoshlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasi sifatida ko'rish lozim. Shu nuqtayi nazardan, profilaktik va korreksion ishlar faqat bola bilan emas, balki uning ota-onasi va tarbiyachilari bilan ham birgalikda olib borilishi zarur. Muloqot madaniyatini rivojlantirish, empatiya, muammoli vaziyatlarda muqobil xulq variantlarini tanlash bo'yicha trening mashg'ulotlari bu borada samarali vosita bo'la oladi.

Umuman olganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xatti-harakatlar – bu muayyan psixologik signaldir. Uni jazolash emas, balki tahlil qilish va to'g'ri yo'naltirish zarur. Shu asosda muallif tomonidan taklif etilgan zamonaviy psixokorreksion yondashuvlar, bola shaxsining sog'lom rivojlanishiga xizmat qiladi va ijtimoiy-emosional kompetensiyalarini mustahkamlashga ko'maklashadi.

### **Metodologik jadval asosida tahlil**

Tadqiqot metodologiyasi asosida tanlangan metodikalar – bu bolalarning hissiy holatini, xatti-harakatlarini va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlashga imkon beruvchi muhim vositalardir. A.V. Petrovskayaning emotsional holat diagnostikasi bolaning ichki ziddiyatlarini aniqlashga xizmat qilsa, L.N. Gurovaning agressivlik testi bolaning tashqi reaksiyalarini ob'ektiv baholashga imkon beradi. Kuzatuv kartasi esa ijtimoiy vaziyatlarda bolaning muloqoti va agressiyasining amaliy ifodasini aks ettiradi.

Trening asosidagi korreksion dastur o'z ichiga o'yin terapiyasini (ijodiy o'yinlar, rolli sahnalar), relaksatsiya mashg'ulotlarini, nafas olish texnikalarini va emotsional ifoda usullarini oladi. Bu usullar bola ongida xavfsiz va konstruktiv reaksiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Eksperimentdan oldingi va keyingi diagnostik natijalar orasidagi farqlar t-test yoki Wilcoxon testi yordamida aniqlanadi. Kutilayotgan natija shuki, tajriba guruhidagi bolalarda agressiv xatti-harakatlar darajasi sezilarli darajada pasayadi ( $p < 0.05$ ), muloqot madaniyati va o'zini tutish madaniyati esa ijobiy yo'nalishda o'zgaradi.

## XULOSA

O'tkazilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatdiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xulq-atvorning shakllanishi ko'p omilli psixologik jarayon bo'lib, u asosan shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy-pedagogik omillar bilan bog'liq. Agressiyaning verbal, fizik yoki passiv shakllarda namoyon bo'lishi bolaning emotsional-irodaviy rivojlanish darajasi, tashqi ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlari hamda tarbiyaviy yondashuvlarning mos yoki nomosligiga chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv xatti-harakatlarning mavjudligini erta aniqlash va ularni bartaraf etishda o'yin terapiyasi, relaksatsiya mashg'ulotlari, rolli o'yinlar va psixoprofilaktik yondashuvlarning samarali ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, agressivlikni kamaytirishda ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish, emotsional yaqinlik va mehrga asoslangan tarbiya uslublarini shakllantirish zaruriyati ta'kidlandi.

Shunday qilib, boladagi agressiv xulq-atvor – bu faqatgina intizom muammosi emas, balki bola ruhiyatidagi ichki ziddiyatlarning ifodasi bo'lib, unga nisbatan psixologik yondashuv orqali sog'lom yo'nalish berish mumkin. Agressiyani bartaraf etishning eng samarali yo'li – bu bolani tushunish, uning ehtiyojlariga mos yondashish, hissiy dunyosini boyitish va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Леонтьев А.Н. (1977). *Деятельность. Сознание. Личность*. — Москва: Политиздат, 304 с.
2. Выготский Л.С. (1984). *Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 4: Вопросы детской психологии*. — Москва: Педагогика, 432 с.
3. Wenger L.A. (2005). *Psikhologiya detey doshkolnogo vozrasta*. — Moskva: Akademiya, 288 s.
4. Bandura A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis*. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 357 p.
5. Shoumarov G.B. (2010). *Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional holatlarning rivojlanishi*. — Toshkent: Fan, 215 b.
6. Nishanova Z.T. (2014). *Oilaviy muhit va bolalardagi xulq-atvor muammolari*. — Toshkent: O'zbekiston, 198 b.
7. Stepanov S.Yu. (2016). *Psixologik korrektsiya asoslari: nazariya va amaliyot*. — Moskva: Rech', 304 s.
8. Gurova L.N. (2007). *Metodika issledovaniya detskoy agressivnosti. // Voprosy psikhologii*, №6, S. 87–93.
9. Petrovskaya A.V. (2009). *Diagnostika emotsionalnogo sostoyaniya doshkolnika*. — Moskva: Psikhologiya i shkola, 144 s.
10. Abdullaeva S. (2020). *Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalar bilan psixoprofilaktik ishlar*. — Toshkent: TDPU, 164 b.